

УДК: 616-089.843(340.13:2-12)(497.11)

DOI: 10.5937/PDSC24259P

Мср Анамарија Поповић

Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду,

Универзитет Привредна академија у Новом Саду

email: anamarija.popovic@pravni-fakultet.info

ДОНИРАЊЕ ОРГАНА И ТРАНСПЛАНТАЦИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ – ПРАВНИ И ПРАВОСЛАВНИ ОДГОВОР

Анстракт:

Донирање органа и трансплантација органа дилеме су медицинске етике, правне науке, али и Српске Православне Цркве и њених верника, стога заслужују нашу пажњу, посвећеност и информисаност, превасходно због свог значаја на целокупно друштво и хуманог циља. Законом о узимању и пресађивању делова људског тела из 1990. године било је предвиђено да се трансплантација може извести само *ex cadavere*, а да се од живог даваоца може узети коштану срж, уз одређене изузетке од овог правила. Према Закону о трансплантацији органа из 2009, даваоци органа могли су бити само ближи чланови породице, а изузетно и брачни, односно ванбрачни друг, усвојитељ, усвојеник или друго блиско лице примаоца органа. Данас се у Републици Србији примењују Закон о пресађивању људских органа и Закон о људским ћелијама и ткивима, оба из 2018. године. Законом о пресађивању људских органа уведена је једна новина, а то је програм укрштене донације између два или више парова, као и повољнији услови узимања органа од живог даваоца. Закони из 2018. су много обећавали, али је 2021. дошло до проглашења неуставности одредаба члана 23 и члана 28. Што се тиче православног схватања теме, на основу доступних података да се приметити да наша Света Црква и њени верници помирљиво гледају на донирање органа и да својим примерима подстичу друге људе да се укључе у овај програм. Полазна тачка у сагледавању тема везаних за донирање органа треба да буде љубав и алтруизам према ближњима и другим људима, јер речено је „Много је блаженије давати неголи узимати“ (Дела апостолска 20, 35).

Кључне речи: донирање органа, трансплантација органа, правна регулатива, одредбе Закона о пресађивању људских органа, православље

УВОД

Донирање подразумева доношење добровољне одлуке о помоћи другоме, док је трансплантација или пресађивање медицински поступак, односно једини начин лечења терминалних стадијума одређених обољења. Донор или давалац значи и дародавац, јер је он човек који не поклања само свој орган, него живот и наду.¹

С обзиром на природу рада, значајно је поменути хришћанске светитеље Козму и Дамјана, лекаре и чудотворце. Веза између хришћанства и трансплантације сеже у далеки 3. век када су браћа, Свети Козма и Дамјан, заменили гангренозну ногу ђакону Јустинијану трансплантацијом здраве ноге с преминулог Етиопљанина.² Ово је прича о трансплантацији тзв. црне ноге белом пацијенту, која се може тумачити и на начин да су раса, национална припадност, вероисповест и друге особине ирелевантне када се ради о лечењу пацијената.

Једна од занимљивости јесте и та да је познати стручњак за трансплантацију органа др Томас Штарцл (Thomas Starzl) у Денверу 1979. урадио трансплантацију јетре последњем краљу Југославије, Петру II Карађорђевићу, који је боловао од цирозе јетре, али је краљ ипак преминуо у периоду постоперативног опоравка.³

Развој трансплантације у Србији дешавао се следећим хронолошким редоследом. Др Петар Васиљевич Колесников, руски емигрант настањен у Зајечару, 1926. трансплантирао је свом старијем колеги др Здарском полну жлезду узету од затвореника Илије Крајана. Затвореник осуђен на смртну казну због убиства са предумишљајем пристао је на ову интервенцију ради помиловања, што је и учињено Указом Краљевства за мање од месец дана након интервенције, те је он помилован на двадесет година робије у тешком окову у нишком казненом заводу. Случај је био посебно интересантан због тога што се није судило др Колесникову, него је пред дисциплински суд стављен зајечарски срески поглавар г. Михајловић, који је дозволио др Колесникову да изведе

¹ Станковић, М. (2020). *Закон о трансплантацији органа, ткива и ћелија - став Бугарске Патријаршије*. (2024, Јун 30). Преузето са: <https://www.eparhijazt.com/sr/news/vijesti-iz-crkve/2366.zakon-o-transplantaciji-organa,-tkiva-i-celija---stav-bugarske-patrijarsije-.html>

² Поповић, У. (2022). *Трансплантација органа?* (2024, Јун 30). Преузето са: <https://www.cudo.rs/свештеник-др-угрин-поповић-трансплан/>

³ Ђорђевић, М. (2023). *Уступам део јетре...* (2024, Јун 30). Преузето са: <https://www.nin.rs/arhiva/vesti/7468/ustupam-deo-jetre>

операцију. Г. Михајловић се бранио тиме да је имао усмено одобрење више инстанце власти. Нема доступних података о окончању овог суђења.⁴

Података о трансплантацији органа код нас није било од 1926. до 1971. када су проф. др Василије Јовановић и прим. др Милан Јовановић у Градској болници у Београду извели кадаверичну трансплантацију бубрега. Трансплантација бубрега од живог донора бива урађена на Уролошкој клиници Клиничког центра Србије под руководством проф. др Саве Петковића 1975. Прва трансплантација срца урађена је у Институту за кардиоваскуларне болести у Сремској Каменици 1989. Трансплантацију јетре обавила је проф. др Божина Радевић са својим тимом у Институту за кардиоваскуларне болести Дедиње 1995. Панкреас је трансплантиран 1996. Алогена трансплантација коштане сржи изведена је код детета оболелог од тешке комбиноване имунодефицијенције 1997.⁵ Трансплантације у Србији обављане су без адекватних законских прописа до 1981. када је донет Закон о узимању и пресађивању делова људског тела у сврху лечења. Закон о трансплантацији органа донет је тек 2009. и њиме је детаљније уређена ова област, као и питање узимања органа од живог донора. Данас у Србији важи Закон о пресађивању људских органа из 2018. године.

ОДРЕДБЕ ЗАКОНА О ПРЕСАЂИВАЊУ ЉУДСКИХ ОРГАНА ИЗ 2018. ГОДИНЕ И УПОРЕЂИВАЊЕ СТАРОГ И ВАЖЕЋЕГ ЗАКОНА

Закон о пресађивању људских органа има XIV поглавља и 58 чланова. Одредбе Закона о пресађивању људских органа односе се на даривање, тестирање, процену подобности даваоца и људских органа, прибављање, очување, превоз, доделу и пресађивање људских органа у сврху лечења људи.⁶ Одредбе се примењују и на композитна, васкуларизована људска ткива.⁷

У наредном тексту ћемо се упознати са одређеним одредбама Закона, битним за разумевање ове материје, али наш фокус ће бити на одредбама које се односе на потенцијалне доноре. Истовремено, у овом делу ћемо уочити и најважније разлике између старог Закона о трансплантацији органа из 2009. и важећег Закона о пресађивању људских органа из 2018. године.

⁴ Миловановић, Л. (2004). Подмлађивање хируршким путем у Зајечару 1926. године. *Тимочки медицински гласник*, 29(2), стр. 116.

⁵ Влаисављевић, Ж., Јанковић, С., Ђулафић, Ђ., Петровић, Д. (2015). Трансплантација кроз векове. *Медицински часопис*, 49(2), стр. 52.

⁶ Закон о пресађивању људских органа, *Службени гласник РС*, бр. 57/2018 и 111/2021 - одлука УС, члан 2, став 1.

⁷ Закон о пресађивању људских органа, члан 2, став 2.

Донирање органа и трансплантација почивају на начелу заштите интереса и достојанства даваоца и примаоца органа, начелу добровољности, начелу медицинске оправданости и безбедности и начелу једнаке доступности људских органа.

Донирање органа и трансплантација спроводе се у складу са Републичким програмом за пресађивање људских органа. Републички програм за пресађивање људских органа доноси министар надлежан за послове здравља, а на предлог Управе за биомедицину. За пацијенте који су држављани Републике Србије, а код којих постоји медицинска индикација за трансплантацију, сачињава се Републичка листа чекања. Републичка листа чекања за примаоце органа сачињава се према врсти људских органа, а сачињава је и води Управа за биомедицину. Систем даривања, односно прибављања органа могу успоставити стационарне установе са јединицом интензивног лечења на основу дозволе за обављање послова узимања и пресађивања органа, а коју решењем издаје директор Управе за биомедицину. Пресађивање органа обавља здравствена установа терцијарног нивоа здравствене заштите или тзв. Центар за пресађивање људских органа, такође на основу дозволе. Код нас се трансплантације обављају у Клиничком центру Србије, Универзитетској дечјој клиници, Војномедицинској академији, Клиничком центру Војводине, Институту за кардиоваскуларне болести Војводине и Клиничком центру Ниш.

Постоје два облика трансплантације, трансплантација од живог даваоца (сродног и несродног) и трансплантација са умрлог лица или кадаверична трансплантација. О узимању органа од живог даваоца ради пресађивања примаоцу одлучује Тим за пресађивање људских органа и Етички одбор Центра за пресађивање органа у коме се обавља пресађивање.⁸ Узимање органа од живог даваоца ради пресађивања и лечења дозвољено је ако су испуњени следећи услови:

- Да је давалац органа пунолетно и пословно способно лице;
- Да је давалац дао писмени пристанак као израз слободне воље, након што је детаљно упознат са могућим ризицима поступка (давалац може опозвати свој пристанак до почетка поступка, а садржај обрасца пристанка и опозива пристанка прописује министар);
- Да је извршена процена ризика по живот и здравље даваоца и да је утврђено да не постоји значајан ризик за његово здравље;
- Да је Етички одбор дао сагласност за узимање органа.⁹

⁸ Закон о пресађивању људских органа, члан 16, став 1.

⁹ Закон о пресађивању људских органа, члан 17.

Давалац органа може бити сродник примаоца у правој линији без обзира на степен сродства и побочни сродник закључно са трећим степеном сродства.¹⁰ Давалац органа може бити и брачни или ванбрачни друг, као и усвојитељ и усвојеник, ако не постоји могућност да лице из става 1. буде давалац.¹¹ Орган живог даваоца који се због биолошке инкомпатибилности не може пресадити сродном примаоцу или брачном, односно ванбрачном другу, може се пресадити несродном примаоцу, а у оквиру програма укрштене донације између два или више парова.¹² Дакле, овде се ради о могућности проналажења пара (донор-прималац) који је у истој ситуацији ради обостране размене органа. Начин и услове спровођења овог програма детаљније прописује министар. Према Закону из 2009, услови за узимање органа од живог даваоца били су строжије прописани, те је узимање органа ради пресађивања и лечења било дозвољено:

- Ако нема другог одговарајућег органа који је доступан од умрлог лица;
- Ако не постоји алтернативни медицински поступак за лечење примаоца;
- Ако Тим за трансплантацију да мишљење да ће пресађивањем доћи до излечења, односно побољшања здравственог стања примаоца;
- Ако је извршена процена ризика по живот и здравље даваоца;
- Ако је дат присмени пристанак даваоца;
- Ако су испуњени и други услови прописани овим Законом.¹³

Када је реч о кадаверичним трансплантацијама, трансплантацијска медицина веже за себе питање тренутка смрти, а то је наступање мождане или церебралне смрти, која се дијагностикује и утврђује према неуролошким критеријумима. Пре узимања органа са умрлог лица код којег је утврђена смрт, доктор медицине који је на челу Тима за узимање људских органа и координатор за даривање људских органа из здравствене установе за даривање људских органа, дужни су да провере идентитет даваоца и услове пристанка, односно непостојање противљења.¹⁴ Приликом узимања органа у случају смрти мора се поштовати право на пијетет. Према Закону из 2009, узимање органа са умрлог лица ради пресађивања и лечења било је дозвољено ако је пунолетни и пословно способан давалац пре смрти:

- Дао и лично потписао писмени пристанак за донирање органа у случају смрти у присуству најмање једног независног сведока;

¹⁰ Закон о пресађивању људских органа, члан 18, став 1.

¹¹ Закон о пресађивању људских органа, члан 18, став 2.

¹² Закон о пресађивању људских органа, члан 18, став 3.

¹³ Закон о трансплантацији органа, *Службени гласник РС*, бр. 72/2009, члан 41.

¹⁴ Закон о пресађивању људских органа, члан 24, став 1.

- Дао налог другом лицу да у његово име потпише писмени пристанак за донирање органа у случају смрти, уз сопствено присуство потписивању пристанка и у присуству најмање једног независног сведока.¹⁵

Међутим, породица умрлог лица се могла писмено или усмено успротивити узимању органа у случају да је умрли за живота променио свој став о донирању. Закон из 2018. изоставио је независне сведоке који су потврђивали веродостојност потписа и слободну вољу даваоца. Према Закону из 2009, давалац је своју изјаву о пристанку за узимање органа могао дати свом изабраном лекару, овлашћеном лицу за евидентирање писменог пристанка у филијали Републичког завода за здравствено осигурање у поступку издавања, односно оверавања здравствене књижице, овлашћеном лицу за евидентирање писменог пристанка у Управи за биомедицину или овлашћеном лицу за евидентирање писменог пристанка у здравственој установи која обавља послове трансплантације.¹⁶ Дакле, писмени пристанак се обавезно евидентирао у здравственој књижици даваоца, што није предвиђено Законом из 2018. Исто тако, лице је за живота могло забранити узимање органа у случају мождане смрти, а на основу писмене изјаве о забрани узимања органа. Изјава о забрани могла се дати истим лицима којима се давала и изјава о пристанку. Забрана се такође евидентирала у здравственој књижици. Законом из 2009. уведене су донорске картице, које су се издавале на основу датог и евидентираних писменог пристанка, а које Закон из 2018. није узео у обзир, стога закључујемо да оне данас нису од значаја. Међутим, у Управи за биомедицину постоји евиденција о имаоцима донорских картица.

Поред даваоца, сагласност за трансплантацију мора дати и прималац органа. Пресађивање се може обавити само ако је пунолетни и пословно способан прималац пре пресађивања, као израз слободне воље, дао писмени пристанак за пресађивање органа.¹⁷ Ако је прималац малолетно лице, пристанак дају родитељи, односно старатељ и то под условом да не постоји изричито противљење малолетног лица које је старије од 15 година.¹⁸ Ако је прималац пунолетно лице коме је судском одлуком у потпуности или делимично одузета пословна способност, пристанак даје старатељ и то под условом да не постоји изричито противљење делимично пословно способног лица.¹⁹ У претходна два случаја, старатељ примаоца даје пристанак на основу сагласности органа старатељства и по прибављеном мишљењу Етичког одбора.

¹⁵ Закон о трансплантацији органа, члан 50, став 1.

¹⁶ Закон о трансплантацији органа, члан 51, став 1.

¹⁷ Закон о пресађивању људских органа, члан 26, став 1.

¹⁸ Закон о пресађивању људских органа, члан 26, став 2.

¹⁹ Закон о пресађивању људских органа, члан 26, став 3.

Можемо приметити да су кадаверичне трансплантације оскудније уређене, јер Закон о пресађивању људских органа не садржи услове за узимање, односно даривање људских органа од умрлог лица који су били предвиђени чланом 23, а које је Уставни суд 2021. прогласио неуставним, као и одредбе члана 28 Закона о људским ћелијама и ткивима. Према неуставним одредбама члана 23, узимање органа од умрлог лица било је могуће ако се пунолетни и пословно способан давалац томе за живота није писмено или усмено противио, односно ако се томе у тренутку смрти није успротивио родитељ, брачни, односно ванбрачни друг или пунолетно дете умрлог. Видимо да је Закон из 2018, према специфичној форми давања сагласности од стране даваоца, првобитно прихватио модел претпостављене сагласности за донирање органа, баш као и закони из 1981. и 1990. Међутим, без обзира на формулацију претпостављене сагласности, која је схваћена на начин да смо сви потенцијални донори уколико се за живота нисмо другачије изјаснили, последњу реч је имала породица. Законом из 2009. био је усвојен модел који даје најмање потенцијалних донора, односно модел претпостављене забране. Модел претпостављене забране подразумева да се од умрлог лица може узети орган ради пресађивања само ако је за живота дао изричит пристанак. Пристанак су могли дати и чланови породице умрлог под истим условом.²⁰ Дакле, наведена претпостављена сагласност која је првобитно усвојена, сматрала се кршењем људских права и отварањем врата трговини органима, стога је иницијативу за испитивање уставности пред Уставним судом покренула Српска радикална странка 2018. У циљу решавања спорног питања кадаверичних трансплантација, Влада Републике Србије је у мају 2023. утврдила и поднела Предлог закона о изменама и допунама Закона о пресађивању људских органа, али га Народна скупштина још увек није усвојила. Предлогом су утврђени услови за даривање људских органа са умрлог лица, регулисано је давање изјаве о противљењу даривања органа и изјаве о опозиву, као и Регистар лица која не желе да дарују своје органе, односно ткива. Сходно томе дошло би и до промене члана 24, у ком случају би пре узимања органа са умрлог лица, доктор медицине који је на челу Тима за узимање људских органа и координатор за даривање људских органа, проверавали идентитет умрлог и да ли је у Регистру лица која не желе да дарују своје органе, односно ткива евидентирана његова изјава о противљењу. Ако у Регистру није евидентирана изјава о противљењу, писмени пристанак за узимање органа тражио би се од породице умрлог према прописаном редоследу.

²⁰ Батуран, Л., Самарџић, С. (2013). Пристанак лица да буде донор органа након смрти у српском праву. *Зборник радова Правног факултета*, 47(4), стр. 419-420.

ВЕРСКЕ ДИЛЕМЕ И ОДГОВОР СПЦ И ЊЕНИХ ЕПИСКОПА

Неретко се могу видети питања попут „Да ли верници могу завештати своје органе? Да ли се органи могу донирати људима који се налазе ван Цркве?“ и друга слична питања. Апостол Павле је рекао да крштењем уништавамо „наше тело греховно, да ми више не робујемо греху“ (Посланица Римљанима 6, 6). Сматра се да је наше тело „храм Духа Светога“ (Прва посланица Коринћанима 6, 19), тако да се нешто што је освећено кроз живот, личним подвигом и молитвама, не сме обесвећивати.²¹ Поједина верска лица су наведено дословце тумачила, тако да се у одговорима могло наћи и то да православни хришћани не би требало да дарују своје органе онима који се налазе ван Цркве, односно некрштенима. Ово је због бојазни да би се живот могао продужити човеку који не поштује Божије законе, злочинцу. Треба нагласити да је на оваква питања одговарано много пре доношења Закона о трансплантацији органа из 2009, а самим тим и пре изјашњавања СПЦ и њених епископа о потпуној прихватљивости донирања и трансплантације ћелија, ткива и органа.

Епископ бачки г. Иринеј је у свом тексту „О трансплантацији“ разјаснио бројне недоумице које су верници имали, наводећи следеће: „Пресађивање органа – да, *e vivo*, од жива човека и *ex cadavere*, од покојника, трансплантација срца – условно да, никако *e vivo*, само *ex cadavere*“. Епископ је навео и услове који морају бити испуњени да би пресађивање било дозвољено и похвално са становишта хришћанског морала, а то су следећи услови: да давалац органа треба да буде подстакнут искључиво љубављу према ближњем; да давалац и прималац треба да поступају свесно, слободно и добровољно, дакле, недопустива је било каква принуда, накнада, искоришћавање лошег материјалног стања потенцијалног даваоца, као и трговина органима; да се трансплантацијом не сме угрозити живот даваоца, као ни његово опште здравствено стање; и последњи услов, да трансплантацијом не сме да се мења, унижава или угрожава биолошки или духовни идентитет примаоца.²²

Наш први архијереј, шабачки епископ г. Лаврентије, завештао је своје органе потписавши донорску картицу 2011. године. Велики број монаха, монахиња, свештеника и вероучитеља у Епархији шабачкој завештало је своје органе следећи пример свог епископа. Епископ је том приликом рекао: „Немам

²¹ О. Љубо. (2005). *Трансплантација органа?* (2024, Јул 4). Преузето са: <https://svetosavlje.org/transplatacija-organa/>

²² Беоковић, Ј. (2010). *СПЦ подржава пресађивање органа.* (2024, Јул 4). Преузето са: <https://www.politika.rs/scc/clanak/118053/Tema-nedelje/Transplantacija-organa/SPC-podrzava-presadivanje-organa>

имања, немам ништа да оставим ближњима својима и ако будем могао нечим да помогнем, драга срца поклањам органе својим ближњима, да тиме нешто и пред Богом заслужим“.²³

И сам Господ нам је указао да „Од ове љубави нико нема веће, да ко живот свој положи за пријатеље своје“ (Свето Јеванђеље по Јовану 15, 13). Да ли онда орган може имати већу вредност од самог живота, поготово ако се дарује у случају смрти?²⁴

ЗАКЉУЧАК

Одувек постоји исти проблем, недовољно донора, а много оболелих који чекају тзв. најважнији позив у животу, односно подударан орган и трансплантацију која им једина може спасити живот. Данас у Србији више од 2000 људи чека на трансплантацију. Да би се стање поправило, наше законодавство би требало темељније да регулише питање завештања органа за живота, дакле, и пре но што дође до несрећног случаја, као и у случају смрти, али увек уз добровољни пристанак човека за његовог живота или уз пристанак породице у случају смрти.

У претходном тексту могли смо уочити да Закон о пресађивању људских органа предвиђа Републички регистар давалаца и Републички регистар прималаца људских органа, али не и евиденцију лица која не желе да буду донори. На решавање овог и других битних питања за донирање органа и трансплантацију мораћемо да сачекамо до усвајања Предлога закона о изменама и допунама Закона о пресађивању људских органа. Веома је важно да Регистри буду приступачни и једноставни како би се грађани изјаснили у што већем броју. Друга могућност, ако не бисмо гледали презриво на америчку праксу, јесте да један од наших личних докумената садржи назначење наше крвне групе и пристанак за донирање органа, јер бисмо на тај начин могли много да допринесемо другима, али и нама самима. Дакле, само упоредо са развојем наше земље можемо очекивати напредак у области донирања и трансплантологије.

Донирање органа људе углавном асоцира на умирање, нешто негативно и бизарно, често и на трговину органима и све оно што она веже за себе, стога треба уложити доста труда да народ почне да развија здравију свест о донирању органа. На донирање треба гледати искључиво као на акт љубави и саучешћа, лишен сваке врсте користољубља и самољубља, како се давалац не би отуђио од самог његовог дара.

²³ Петровић, М. (2011). *Владика Лаврентије подржао акцију донорства органа.* (2024, Јул 4). Преузето са: http://arhiva.spc.rs/sr/vladika_lavrentije_podrzao_akciju_donorstva_organa.html

²⁴ Поповић, У. (2022). *Трансплантација органа?* (2024, Јун 30). Преузето са: <https://www.cudo.rs/свештеник-др-угрин-поповић-трансплан/>

На основу свега изнетог, закључујемо да ни закони, ни СПЦ не забрањују донирање органа, напротив, СПЦ охрабрује вернике да и на овај начин потпомажу своју сабраћу у невољама.

Anamarija Popović, PhD student

Faculty of Law for Commerce and Judiciary Novi Sad,

University Business Academy in Novi Sad

ORGAN DONATION AND TRANSPLANTATION IN THE REPUBLIC OF SERBIA – LEGAL AND ORTHODOX ANSWER

Abstract:

Organ donation and organ transplantation are dilemmas of medical ethics, legal sciences, but also of the Serbian Orthodox Church and its believers, therefore they deserve our attention, commitment and information, primarily because of their importance to the entire society and humane goal. The Law on Taking and Transplanting Human Body Parts from 1990 stipulated that transplantation could be performed only ex cadavere, while bone marrow could be taken from a living donor, with certain exceptions to this rule. According to the Law on Organ Transplantation from 2009, organ donors could be only close family members and exceptionally the spouse or common-law partner, adoptive parent, adoptee or other close person of the organ recipient. Today in the Republic of Serbia apply the Law on Transplantation of Human Organs and the Law on Human Cells and Tissues from 2018. The Law on Transplantation of Human Organs introduced a cross-donation program between two or more couples, as well as more favorable conditions for taking organs from a living donor. The laws from 2018 showed a lot of promise, but in 2021 the provisions of Article 23 and Article 28 were declared unconstitutional. As for the Orthodox understanding of the subject, based on the available data, it should be noted that our Holy Church and its believers have a conciliatory view of organ donation and encourage other people to join this program with their examples. The starting point in looking at topics related to organ donation should be love and altruism towards our loved ones and other people, because it has been said "It is much more blessed to give than to receive" (Acts of the Apostles 20, 35).

Keywords: organ donation, organ transplantation, legal regulation, provisions of the Law on Transplantation of Human Organs, Orthodoxy

ЛИТЕРАТУРА

1. Батуран, Л., Самарџић, С. (2013). Пристанак лица да буде донор органа након смрти у српском праву. *Зборник радова Правног факултета*, 47(4), стр. 417-434.
2. Беоковић, Ј. (2010). *СПЦ подржава пресађивање органа*. (2024, Јул 4). Преузето са: <https://www.politika.rs/scc/clanak/118053/Tema-nedelje/Transplantacija-organa/SPC-podrzava-presadivanje-organa>
3. Влаисављевић, Ж., Јанковић, С., Ћулафић, Ђ., Петровић, Д. (2015). Трансплантација кроз векове. *Медицински часопис*, 49(2), стр. 49-53.
4. Вуковић, М., Вуковић, В., Мољевић, Н., Кривокућа, Д., Зечевић, М. (2009). Историја трансплантације органа. *Медицина данас*, 8(7-9), стр. 276-279.
5. Дрљача, Ј. (2019). Трансплантација органа у светлу новог закона: правне и етичке недоумице. *Архе: часопис за филозофију*, 16(32), стр. 115-122.
6. Ђорђевић, М. (2023). *Уступам део јетре...* (2024, Јун 30). Преузето са: <https://www.nin.rs/arhiva/vesti/7468/ustupam-deo-jetre>
7. Закон о пресађивању људских органа, *Службени гласник РС*, бр. 57/2018 и 111/2021 - одлука УС.
8. Закон о трансплантацији органа, *Службени гласник РС*, бр. 72/2009.
9. Миловановић, Л. (2004). Подмлађивање хируршким путем у Зајечару 1926. године. *Тимочки медицински гласник*, 29(2), стр. 115-117.
10. О. Љубо. (2005). *Трансплантација органа?* (2024, Јул 4). Преузето са: <https://svetosavlje.org/transplatacija-organa/>
11. Петровић, М. (2011). *Владика Лаврентије подржао акцију донорства органа*. (2024, Јул 4). Преузето са: <http://arhiva.spc.rs/sr/vladika-lavrentije-podrzao-akciju-donorstva-organa.html>
12. Поповић, У. (2022). *Трансплантација органа?* (2024, Јун 30). Преузето са: <https://www.cudo.rs/свештеник-др-угрин-поповић-трансплан/>
Станковић, М. (2020). *Закон о трансплантацији органа, ткива и ћелија - став Бугарске Патријаршије*. (2024, Јун 30). Преузето са: <https://www.eparhijazt.com/sr/news/vijesti-iz-crkve//2366.zakon-o-transplantaciji-organa-tkiva-i-celija---stav-bugarske-patrijarsije-.html>

